

bîr" sıfatından kaynaklanan bir yanlış çağrışım olduğunu ortaya koymaktadır.

Pek çok kütüphanede çeşitli yazma nüshaları bulunan *Ahterî*, 1242 (1826) yılından beri İstanbul, Mısır, İran, Hindistan ve Kırım'da değişik boyalarda, bir veya iki cilt halinde, aslında olduğu gibi maddeleri satır içinde veya satır başlarına alınarak sütunlar halinde (meselâ İstanbul 1311) birçok defa basılmıştır. İlk baskılarla yazma nüshalar, muhteva ve dil itibarıyla aynı ise de daha sonraki bazı sütunlu baskılarda ekleme ve çıkarmalar yapıldığı, eserin dilini sadeleştirme yoluna gidildiği görülmektedir. *Ahterî*'nin, kelimeler üzerinde yapılan filolojik açıklamaların atılarak yalnız sözlük karşılıklarının verildiği *Lugat-ı Ahterî-i Cedîd* isimli, basıldığı yer ve yıl gösterilmeyen muhtasar bir baskısı daha bulunmaktadır ki bu çalışma aslından çok farklı hale getirilmiş olduğu için bir *Ahterî Lugatı* sayılamaz. *Lugat-ı Ahterî-i Cedîd*'in İbrahim Ulaş ve Abdülkadir Dedeoğlu tarafından hazırlanan ve kelime karşılıkları yeni harflerle verilen bir baskısı da yapılmıştır (İstanbul 1979). 2. *Câmi'ü'l-mesâ'il (el-Mühimme)*. Bazı fıkhi meseleleri ihtiva ettiği için *Ümmül-fetâvâ* diye de tanınır. Kaynaklarda *Ahterî*'ye nisbet edilen *Câmi'ü'l-lisân, Câmi'ü'l-mesâ'il*'in yanlış okunmuş şekli olmalıdır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Yazma Bağışları, nr. 993, 222 varak; Kılıç Ali Paşa, nr. 339, 323 varak; Fâtiḥ, nr. 2471, 348 varak) nüshaları vardır. 3. *Târîḥ-i Ahterî*. Peygamberlerin ve bazı İslâm büyüklerinin hayatına dair olan bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Fâtiḥ, nr. 4211/1, 102 varak) bir nüshası bulunmaktadır. 4. *Şerḥ 'ale'r-Risâletil-Kefevî fi'l-edeb*. Bu risâlenin, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır (Serez, nr. 3851/14, 216-228). *Ahterî*'nin bunlardan başka, tarihî-edebî musâhabe tarzında kaleme aldığı *Hâmilül-muḥâḍarât* adlı bir eseri daha bulunmaktadır (bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 225).

BİBLİYOGRAFYA:

Keşfü'z-zunûn, I, 31; Atâî, *Zeyli Şakâik*, s. 20; *Kâmûsü'l-lâm*, II, 803; *Hediyetü'l-ʿarifîn*, II, 434-435; *Osmanlı Müellifleri*, I, 224-225; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 630; Gövsa, *Türk Meşhurları*, I, 28; M. Saadettin Aygen, *Afyonkarahisarlı Alim ve Lügatçı Ahterî*, Afyon 1980; Hulusi Kılıç, *Türkçe'de Arap Lexicographiesi Çalışmaları* (doktora tezi, 1984), UÜ İlahiyat Fakültesi, s. 29-36; G. Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften*, Wien 1985, I, 119-120; "Ahterî", *İA*, I, 228; "Ahterî, Mustafa", *TA*, I, 281; "Akhtari", *Elʿ* (Fr.), I, 342.

HULUSİ KILIÇ

AHUND

(أخوند)

İran ve Türkistan'da
din âlimlerine verilen ve menşei
tam olarak bilinmeyen bir sıfat.

Kelimenin aslı büyük bir ihtimalle Farsça'dır. *Hund*, muhtemelen "okudu, tahsil etti" mânalarını taşıyan *hând* veya "üstat, efendi" anlamına gelen *hâvend* kelimesinin bozulmuş şeklidir. Baştaki a-ekin ise Farsça'da da kullanılan Türkçe ağa kelimesinin kısaltılmış şekli olması mümkündür. Zeki Velidi Togan bu kelimenin Yedisu'da Türk Nestûrî papazları için kullanılan *argun* veya *arhun* kelimesinden türediğini ileri sürerse de bu zayıf bir ihtimaldir.

Ahund kelimesi ilk defa Timurîlar devrinde büyük şöhret kazanmış âlimler için saygı ifade eden bir pâyeye olarak kullanılmıştır. Meselâ geniş bilgisiyle meşhur olan ve Herat şehrinde üç medreseyi birden idare eden Mevlânâ Fasihuddin Nizâmî bu sıfat ile anılmıştır. Ahund, Safevîler devrinde bilhassa hikmet ilmi ile uğraşan âlimlere verilen yüceltici bir sıfat olmuştur. Bunun en tanınmış örneği, bazan sadece Ahund diye de anılan Molla Sadrâ-yi Şîrâzî idi. Kelime Kaçarlar zamanında aşağı yukarı aynı mânayı taşıyan *molla* unvanıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bunun bir örneğini Ahund Molla Abdülkerim Erivânî teşkil etmektedir. Bu âdet XX. yüzyılın başlarında da sürdü. Meselâ o devrin en meşhur fakihî olan Muhammed Kâzım-ı Horasânî, Âhund-i Horasânî olarak anılırdı. Fakat ahund kelimesi giderek özelliğini kaybetmiş ve yüksek ulemâdan ziyade çocuk eğitimi ile meşgul olan alelâde hocalara verilen bir sıfat haline gelmiştir. Yakın zamanlarda ise laik gruplarca bütün din adamlarını küçümseme ifadesi olarak kullanılmıştır. Nitekim, İran İslâm Devrimi'nden sonra yeni kurulan düzene karşı olanlar kelimenin bu kullanımına dayanarak *ahundizm* tabirini uydurmuşlardır.

Ahund kelimesi Çağatayca, Osmanlıca, Yeni Uygurca ve Kazan Türkçesi dahil olmak üzere bazı Türk dillerinde de yer almıştır. Doğu Türkistan'da "efendi, üstat" karşılığı olarak kullanılmış, Batı Türkistan'da yüksek seviyedeki ulemâ, Kazan'da yüksek derecede dinî iş gören ve mahalle imamlarına nezaret eden başımam da bu sıfatla anılmıştır. Bu kelimayı Çin müslümanları *ahong* şeklinde cami imamı için kullanmaktadır. Nâdir de olsa Afganistan ve Pakistan'da da kelimeye ahun şeklinde rastlanır.

BİBLİYOGRAFYA:

Muhammed Hüseyin Tebrîzî, *Burhân-ı Kâfî* (nşr. Muhammed Muîn), Tahrân 1330 hş./1951, I, 21; Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul 1298, s. 6; Radloff, *Versuch*, I, 98-99, 135; J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1890, "ahûnd" md.; Dihhudâ, *Lugathâne*, I, 21; d'Ollene, *Recherches sur les musulmans chinois*, Paris 1911, s. 439; A. Zeki Velidî Togan, "Ahund", *İA*, I, 228; "Âkhûnd", *Elʿ* (İng.), I, 331; H. Algar, "Âkhûnd", *Elr*, I, 731-732.

HAMİD ALGAR

AHUND MOLLA

(أخوند ملا)

Muhammed Kâzım-ı Horasânî
(1839-1911)

Şîî fıkıh usulüne
önemli yenilikler getiren
ve İran meşrutiyet inkılabını destekleyen
ulemânın en önde geleni.

Babası Molla Hüseyin, Herat asıllı seyyar bir vâizdi. Meşhed'de doğdu ve ilk tahsilini orada yaptı. 1860 yılında Hâdî-i Sebzevârî'den felsefe öğrenmek için Sebzevâr'a gitti; daha sonra Tahrân'a geçip Molla Hüseyin Hu'î'nin yanında felsefe tahsiline devam etti. Fıkıh derslerini ise Necef'te o zamanki Şîîler'in tek mercü'ü-t-taklîdî (fıkıh otoritesi) olan Şeyh Murtaza Ensârî'den aldı. Ensârî'nin 1864 yılında vefatına kadar yanından ayrılmayan Ahund, onun en meşhur talebesi olan ve ölümünden sonra tek mercü'ü-t-taklîdî haline gelen Mirza Muhammed Hasan-ı Şîrâzî'nin derslerine de devam etti.

1874'te Şîrâzî Necef'ten ayrılıp Sâmerrâ'da yeni bir ilim merkezi kurunca, Necef'te Ahund'un yıldızı iyice parlamaya başladı. Her gün fıkıh usulü konusunda verdiği konferanslar İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinden gelen talebeler tarafından görülmemiş bir ilgi ile takip edildi. Şîrâzî'nin 1894 yılında vefatından sonra Sâmerrâ önemini kaybedince Necef eski yerini tekrar kazandı ve Ahund Şîîler'in tek mercü'ü-t-taklîdî oldu. Talebelerinin sayısının 1000'i bulduğu, bunlardan 120'sinin ictehad derecesine yükseldiği rivayet edilir. Bunların en önde gelenleri arasında Muhammed Hüseyin-i Nâinî, Aka Ziyâeddîn-i İrâkî ve Muhammed Hüseyin Kumpânî zikredilebilir.

Ahund ilmî faaliyetleri yanı sıra İran'ın siyasî ve içtimai işleriyle de uğraşmıştır. 1898'de Şîraz'da Şirket-i İslâmiyye adı altında bir mensucat fabrikası kurulunca, Ahund ithal edilen elbiseleri boykot etmeyi ve ancak İran'da yapılanları giymeyi bütün müslümanlar için farz ilân

etti. 1905'te gerçekleşen Meşrutiyet İnkılabı'nı destekledi. Necef'te diğer iki büyük müctehidle birlikte bu inkılabı teyit eden fetvalar verdi; meşrutiyetin istikrarı için mücadele etmeyi bir nevi cihad ve ona karşı çıkmayı irtidat (dinden dönme) saydı. 1907'de tahta geçen Muhammed Ali Şah'tan İslâmiyet'in emirlerine uymasını, İran'da endüstri ve modern ilimleri teşvik etmesini ve yabancıların İran'ın iktisadî zenginliklerini istismarlarına son vermesini istedi.

Haziran 1908'de meclis şah tarafından kapatılınca Ahund meşrutiyetin tekrar kurulması için büyük gayret gösterdi. İngiliz, Rus, Fransız, Alman ve Osmanlı devletlerine Muhammed Ali Şah'a yardımında bulunmamalarını isteyen telgraflar çekti ve İran halkının şahın hükûmetine vergi ödemesini haram ilân eden bir fetva verdi. Şahı devirmek için Kafkas müslümanlarını İran'daki kardeşlerini desteklemeye davet etti. 1908'de İstanbul'da meydana gelen olaylardan sonra Genç Türkler'i tebrik etti ve her iki ülkede -Osmanlı Devleti'nde ve İran'da- meşrutiyetin desteklenmesini istedi. Bütün bu teşebbüsler sonuç vermiyince Ahund 1909 yılının ilkbaharında Necef'te büyük bir taraftar topluluğunu yanına alarak bizzat İran'a gitmek için hazırlıklara başladı. Fakat 15 Temmuz'da Tebriz'den Tahran'a gelen bir meşrutiyet ordusu şahı devirdi. Yeni mecliste şeriata uymayan bazı kanunların çıkarılması üzerine Tahran'a bir protesto telgrafı gönderen Ahund'un meşrutiyeti desteklediğine pişman olduğu söylenir. 1911'de Muhammed Ali Şah'ı yeniden tahta geçirmek maksadıyla Ruslar İran'a saldırınca Ahund yine büyük bir gönüllü ordusu toplayıp Ruslar aleyhine savaşa katılacağını açıkladı. Ancak 13 Aralık 1911'de evinde ölü olarak bulundu. Rus ajanları tarafından öldürülmüş olması ihtimali ileri sürülmüştür.

Siyasî faaliyetleri belli bir sonuç vermediyse de fıkıhta önemli bir miras bırakmış bulunan Ahund, müceddid* olarak anılmaktadır. Mantığa büyük önem veren Ahund, fikhî hükümleri aklî esaslara dayandırmakta çok başarı göstermiştir. Usul iliminin her iki bölümünü (amelî ve lafzî) etraflıca anlatan iki ciltlik kitabı *Kifâyetü'l-uşûl* (Tahran 1303), Şii fikhinin ana kaynaklarından biridir. Ahund'dan sonra gelen fakihler usul konusunda yeni eserler ortaya koymak yerine onun kitabı üzerine şerh yazmakla yetindiler; şerhlerin sayısı yüzü aşmaktadır.

Ahund'un belli başlı diğer eserleri ise şunlardır: *Hâşiye 'ale'n-Nuḥbe* (Tahran 1306); *Dürerü'l-fevâ'id fi şerhi'l-fe-râ'iz* (Tahran 1315); *el-Fevâ'idü'l-fıkhiyye ve'l-uşûliyye* (Tahran 1315); *Ta'li-kâ 'ale'l-mekâsib* (Tahran 1319); *Rûḥu'l-me'ânî* (Tahran 1327); *Tekmilâtü't-Tebşîr* (Tahran 1328); *Şerhu Tekmilâtü't-Tebşîr* (Bağdad 1331); *el-Ḳaṭarât* (Bağdad 1331).

BİBLİYOGRAFYA :

Ca'fer Âli Mahbûbe, *Mâzi'n-Necef ve ḥâzi-ruḥâ*, Necef 1958, I, 137-154; Ahmed Kesrevî, *Târîḫ-i Meşrûta-yı İran*, Tahran 1340 hş.; Abdülhadi Hairî, *Shi'ism and Constitutionalism in Iran*, Leiden 1977; a.mlf., "Why did the Ulama Participate in the Persian Constitutional Revolution of 1905-1909?", *WI*, XVII (1976-1977), s. 127-154; a.mlf. - S. Murata, "Aḳûnd Ḳorâsânî", *Elr.*, I, 732-735; Ali Muhammed Kifâi, *Mergt der nûr: Zindegânî-yi Aḳûnd Ḳorâsânî*, Tahran 1359 hş.; Kays Âli Kays, *el-İrânîyyân ve'l-edebü'l-'Arabî*, Tahran 1986, III, 597-599; A. Gürcî, "Nigâhî be Taḥavvül-i 'İlm-i Uşûl ve Maḳâm-ı ân der Meyân-ı 'Ulûm-i Diğer", *Maḳâlât ve Beresthâ*, sy. 13-16, Tahran 1352 hş./1973, s. 27-80; Hüseyin Nevbaht, "Aḳûnd Mollâ Muhammed Kâzım Ḳorâsânî", *Vahîd*, XIV (1976), s. 135-137.

HAMİD ALGAR

AHUND OF, Mirza Feth Ali

(bk. AHUNDZÂDE, Mirza Feth Ali).

AHUNDZÂDE, Mirza Feth Ali

(1812-1878)

Azerbaycanlı tiyatro yazarı
ve alfabe reformu taraftarı;
İslâm dünyasında

Batı felsefesi tesirinde ortaya çıkan
ilk ve en meşhur ateistlerden biri.

Bazı kaynaklar doğum yılı olarak 1811 ve 1814'ü göstermekle beraber otobiyografisine göre Ahundzâde (Sovyetler'de ve Âzerî söyleyişi ile Mirze Feteli Ahundov) 1812'de, Azerbaycan'ın 1828'de Rusya'ya ilhak edilen bölgesindeki Şeki (Nuha) kasabasında doğdu (*Alefba-yi Cedîd ve Mektûbât*, s. 349-355). Babası Tebriz'in 50 km. kadar batısında küçük bir kasaba olan Hâmine'nin kethüdâsı (muhtar) iken ticarete başlayarak Şeki'de yerleşen ve burada 1811'de ikinci eşi ile evlenen Mirza Muhammed Takî'dir. Feth Ali'nin annesi, Nâdir Şah'ın hizmetindeki bir Afrikalı'nın soyundan. Ahundzâde'nin çok sonraları meşhur çağdaşı Puşkin'e duyduğu sevgi damarlarındaki bu Afrikalı kanı dolayısıyla.

Ahundzâde 1814'te ebeveyni ile birlikte Hâmine'ye gitti; ancak Mirza Muhammed Takî'nin iki hanımı arasında-

ki geçimsizlik Ahundzâde'nin annesinin aile ocağını terkmesine sebep olduğundan ana oğul, annesinin amcası Ahund Hacı Asker'in Horand'daki evine yerleştiler. Bundan sonra Ahund Hacı Asker, Ahundzâde'yi evlât edindi ve Feth Ali ilk eğitimi önce Karacadağ'ın çeşitli kasabalarında, daha sonra da Gence ve Şeki'de ondan gördü. Tahsil hayatı alışılmış olduğu üzere Kur'an'ın ezberlenmesi, Arapça ve Farsça grameri ve fıkıh öğrenimi ile başladı ve ileride iyi bir mollâ* olabilmeyi vaad ettirecek derecede kabiliyet gösterdi. Gence'de karşılaştığı Azerbaycan'ın önde gelen şairi Mirza Şefî Vâzih ona hüsnühat öğrettikten başka dinî eğitimi bırakıp modern eğitime yönelmesi hususunda da telkinde bulundu. Ancak buna muhalefet eden amcası onu alıp Gence'den Şeki'ye götürdüysen de orada yeni açılmış olan Rus okuluna kaydolmasına karşı çıkmadı. Kısa bir süre sonra amcasıyla birlikte Tiflis'e gitti ve orada kendi kendine Rusça'sını ilerletmeye çalıştı. Bu dilde o derece maharet kazandı ki Kasım 1834'te Kafkasya Rus genel valiliğinde tercüman yardımcılığına tayin edildi.

Ahundzâde 1848'deki Tahran elçiliği, 1863'teki İstanbul ziyareti ve resmî görevle Kafkasya'daki dolaşmaları dışında hayatının geri kalan kısmını Tiflis'te geçirdi. Onun daha sonra gösterdiği entelektüel gelişme bu kozmopolit şehirde kurduğu çeşitli temaslara gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılın ortalarında Tiflis sadece Kafkasya genel valiliğinin merkezi durumunda olmakla kalmayıp ayrıca tiyatrosu, okulları, akademileri, Rusça, Ermenice ve Gürcüce eserlerin basıldığı matbaaları ile canlı bir kültür merkezi olma özelliğine de sahipti. Ahundzâde'nin Tiflis'teki dostları arasında Aleksandr Çavçavadze, Grigoriy Orbeliani ve Georgiy Tsereteli gibi Gürcü edipler bulunmaktaydı (D. Alieva, *İz İstorii Azerbaydjansko-Gruzinskiĥ Literaturnyĥ Svyazey*, Baku 1958, s. 84-85). 1836'da, direktörlüğünü Ermeni yazar ve gazeteci Haçatur Abovian'ın yaptığı Tiflis Jimnazı'nda Âzerî Türkçesi okutmaya başladı. Bu yıllarda Abovian'ın, Ermeni edebî dilinin sadeleştirilmesi gerekliliği ve Kafkas halkının kültürel ve politik yönden Rusya'ya tâbi olması lüzumu hususundaki görüşlerinin Ahundzâde üzerinde büyük bir tesiri oldu. Abovian'ın yolundan yürüyerek günlük basit konuşma diliyle yazdığı komedileri vasıtasıyla Âzerî Türkçesi'nde yeni bir edebî üslup yaratmaya çalıştı ve o da Abovian gibi